

3 нашого життя.

Ритуальна справа.—Одгук давнього часу.—Ведячий поступ і мішанька стилів.—Самобутню.—Головні етапи Бейлісової справи.—Поліцейська екстериторіальність, товстий пристав і фальшований труп.—Свідство навипередки.—Бійка над труном Ющинського.—На задану тему.—Справжній хазяїн і парадик влади.—Побутовий матеріал.—В порожній паломатції й на непевних терезах.—Фатаальна королева.—Мовчущий сфінкс.—Як шукати правди присяжні.—Нова сторона в процесі.—Як її й чим задовольнити?

Після виставки, після багатьох літніх збідів Київ ще раз заробив центром уваги, пим разом далеко ширшої й голоснішої. Більш місяця (25-IX—28-X), суд присяжних у Києві судив єврея, обвинуваченого в душогубстві за-для ритуальної потреби, або „язь побуджений релігійозного изувѣрства для обрядовыхъ цѣлей“, як мавцівши пошисно в акті обвинувачення. Більш місяця висіло криваве обвинувачення не тільки над особою, що заняла лавку підсудних, а й над цілим народом; більш місяця йшли палкі змагання в суді на тему, чи заживають чи ні єврей христьянської крові й чи дозволяють чи ні їм де робити віра їхня й закон. Немов відорилися у нас на очах старі процеси з того давнього-давнього часу, коли скрізь повно було всякого чортювиння, коли нечиста сила за панібратра була з людиною й допомагала їй доти, доки справедливий суд не догадається потягти непоправного грішника на огнисько й спалити його разом з усім чортівським накорінком. І де-хто, як благочестивий ксьовдз Пранайтис, і тепер ще сматно обдиравався та зігхав, згадуючи ті добрі старі часи, коли на мукхх грішники все виявляли і все чисто „по правді“ розсадували. Правда, перед обвинуваченням тепер не стояло в перспективі огнисько, а всього тільки (!) довична каторга; правда, тепер Бей-

ліса й на мукі фізичні не завадали, тільки протягом б льш місяця, не рахуючи попередньої вязниці, волочили перед його очима по багні те, що найдорожче буває людині—честь її й віру. Поступ, звичайно, великий, але, як на XX століття, то можна сказати, що одно одного варто—і Торквемадине огнисько, і Шмаковські знущання. Вражінню, що вернулося старе щось, давно забуте й поховане, помагло ще й те, що весь час доправлялись на суді про такі таємничі справи, як Талмуд, Зогар, Агада, Мишва, про хуситів та цадиків, мало не про книжників та фарисеїв. І тут же намажно тиснулася, переплітаючись, сажа дієвність жива й сучасна дієвність з життя кийського дня—оті „шмари“, „малини“, „мокрі діла“ і т. й. І чудно було слухати, коли суд од „шмар“ переходив до „цадиків“, і од „мокрого діла“ до Талмуду... Ця мішанька стилів ще дужче виставляла на показ усе безглузда та ганебність ритуальної справи за наших часів: прісвій електричного світла; і тепер, коли вона вже манула—все згадується як сон, як гідка якась примара, що приверзлася в недобрій час.

Справу Бейліса не раз рівняли до відомої справи Дрейфуса,—і справді одна на одну скидається тим, що і тут і там реакція стялася в запеклій боротьбі з поступом та гуманністю, і там і тут за людську жертву вибрала єврея, і там і тут мобілізувала проти себе кращі сили поступу. По-за пим схожість кінчається, і Бейлісову справу поставлено й переведено цілком самобутню, „отечественнимъ“, мовляв, способом. Коли навіть проминути самий вузол драми, оту ритуальну обстановку, то й то скільки побутового матеріалу дає вона!.. Так, як обдуло, не може нігде бути по всьому світі, тут усе оригінально й самостійно,

усе блищить такими сьвідримими кольорами, що всякі порівняння сами собою дали опдавають. Візьміть хоч би головні етапи справи, як вони виявились під час судового слідства.

Ось знаходять випадком у печері мертве тіло. Насамперед поліція з двох учасників великого міста змагається, до якого належить та печера, і виявляється, що вона власне до жадного не належить: виявлялось, що була якась поліцейська екстериторіальність у Києві та ще коли—під час побільшених охорони й військового стану!.. Нарешті якось там поліція погодилася, поставили варту, дали знати судовим і адміністративним властям. Тіло стережуть, а тим часом пікаві люде все прибувають та прибувають до печері й затоптують усі сліди, які могли бути і напевне були од злочинців. Мало того, варту розкладає огнище—ніч холодна, погіртісь треба—і між иншим палить ті папірці закріпавлені, що розкидані були круг печері й сами вони були слідом у таємничому душогубстві. Коли все кругом було радикально знищено, аж тоді прибувають власті і, готуючись до цього, ретельні городовики розкопують нору до печері, бо товстий пристав інакше не проліз би; тіло перевертають на всі боки й обшукують, не складаючи протоколу, за-для того, щоб задовольнити цікавість „іх благородія“. Отже коли прибув слідчий, то і круг печері і в самій печері все було перевернуто до-гори дном, всякі можливі сліди зникли, скажу так, без жадного сліду... Починається лікарський огляд. Тіло ріжуть і оглядають раз, ріжуть і оглядають вдруге—і не тільки число раз, а навіть зріст замордованого хлопця міняється; до всього того фотографують мертве тіло, підкидавши чужого черепа... Потім пішло слідство. Хапають, кого побада, без жадних підстав, обвинувачених передають, гринують. Слідство разом про-

вадять у три або й чотири руки і кожна одна одній перебиває, кожна хапастється за товненкі вичотки, тгне їх до себе і, левна річ, рве; кожне силкується, аби першому прибігти до мети й наперекір конкурентам відкрити злочинців. Скрізь плутаються сищики, шпиги, один одного підчеплюють, один одного силкується повалити. А тут ще охочі дослідники, та ще такої ваги й сили, як члени патріотичного товариства „Друглавого Орла“, що теж займає екстериторіальне становище. І помажу-малу бійка над труном замордованого хлопця починає лабірати певних форм і виразного напрямку: тон, якого задала ще на похорони Ющинського погрозна прокламація, бренть все дужче; вимовлено сакраментальне слово „жид“ і—винуватця знайдено в особі Бейліса з чорною бородою. І вже з того часу керування-слідством переходить до рук ватажка „Друглавого Орла“, студента Голубева, і він не випускає його до останньої стадії. Скільки разів слідство приходило до инших висновків, стояло, можна сказати, на порозі правди, але зараз же одверталося й шукало тільки того, що підказували екстериторіальні дозловці. Це вже було, сочинення на заданню тему“, і хто з офіційних слідчих не охотився його писати, а пробував доходити правди по своєму, самостійно, той зараз же мусів „одходити“ од справи, добре ще як удержавшись на посаді та й сам до тюрми не попавшись. Кінець-кінцем справжнім хазяїном справи зробилися патріоти з Голубевим в чолі, а руками їхніми—сищики й прокуратори, на аразок Козаченка, і „ритуальний характер“ справи забезпечено, ритуальна версія вяла гору над усім иншим. Судову власть спітхав параліч, і вона слухняно йшла на налягачі у найкрайніших націоналістичних елементів і так дійшла до 28 вересня, коли суд совісті розбив наренті страш-

ні примари й визволив нещасного Бейліса, що півтретя року мусів викреслити з свого життя, за чий гріх—невідомо...

Судове слідство розкрило весь побутовий бік цієї єдиної на цілий світ справи. Але воно докинуло чимало ще й свого матеріалу, який колись дужче знадобиться історикові нашого часу і в великій йому пригоді стане. Перед судом, на очах цієї сторонньої людини, що сиділа одинцем за ґратами, пройшло близько двох сот свідків, ціла фаланга експертів, блискучі промови оборонців, відливи—обвинувачення. Матеріал—багатющий, нюанси надзвичайні.. Але коли я слухав процес—мені весь час здавалося, що відбувається він немов у якійсь порожній, в безвітрянних просторах, де жоден згук губиться й пропадає, не доходячи туди, куди повинен би доходити. За мурами суда був резонанс і кожне слово викликало велике зацікавлення, а тут на суді такого резонатора бракувало і панувало одне велике непорозуміння. Немов стіна якась стояла увесь час між дивними людьми цієї світової драми і ця стіна як-раз і заступала долю обвинуваченого, цієї сторонньої в процесі людини, на непевних терезах важела її й віддавала на призволяще всяким випадковим впливам, виключала можливість свідомого поришення справи. З цього боку світової процес—може тим, що він світовий—оголив ту коріньну хибу всього нашого життя, на яку звичайно залющують очі, але яка кінець-кінцем таки бере над усім гору в житті й кладе на йому свої ознаки. За хибу ту вважаю повну одірваність громадських установ на Україні од народу, одірваність, яка межує з безоднею між народом і тими установами, що повинні служити йому й так чи інакше його потреби задовольняти.

Страшно признатися—страшно, бо

тут же доля живої людини важила і доля того народу, до якого вона належить—але мені цілком ясно, що справа йшла сліпучо, напомацки, посовувалась од одного випадку до другого, як на грунті та вибоїнах поганой дороги. Я ні на хвилину не вагаюся сказати, що активні діячі процеси не розуміли свідків; свідки не розуміли тих, хто їх допитував, а присяжні, оті прості українські дядьки в свитках та чумарках, увесь час були як у лісі, з якого нема певного виходу й нема доброго проводиря. В кращому разі говорився слова, які кожне по своєму розуміло, кожне свій зміст вкладало, і певна річ одгінки, такі потрібні й такі важливі в цій запутаній справі, пропадали цілком. За свідків виступали переважно прості люде—підгородні міщане й селяне та евреї, що цілий вік з ними живуть і до них призначались. І от не вважаючи на те, що всі ці люде чимало зазнали впливу од великого міста, що вони вже по троху «сбрусили» й навіть до де-якої міри набули лютого серця д-ія Струве, кожна—«все-таки думка їхня і самий спосіб виступу йшли своїм шляхом, цілком иншим, ніж той, що мали і члени суда, і прокурор, і адвокати. Тим то виходило, що «на найзвичайнісенькі питання свідок не міг дати відповіді, плутався в найпростіших речах і збивався на гладкій, здавалося, дорозі. Перехрестні запитання й допити завдавали справжньої муки цим простим людем, що з невмовним силкуванням старалися говорити арозуміливо, накручуючи свою думку на чужий незвичий шлях, по героїському боролися з перешкодами, плуталися і на решті знемогалися і змовкали, скидаючись на загнаних звірів. «Не Замисловський напр. збивав їх своїми уїдлими питаннями, а власне безсилля пусити думку по незвичному злобу, настроїти її на такий лад, на

який силували їх ступити оті чужі «пани». Коли не знати причини цього, то можна б подумати, що мало не всі оті прості свідки—тупі, придуркуваті люде, що найпростіших справ до ладу не можуть розсказати, найзвичайніших подій освітити, найвідоміших фактів до купи ступити. Але так думати—то велика помилка. Тут просто стрілися чужі люде, у котрих думка ходить иншими шляхами, котрі, навіть одні слова говорячи, инший зміст у них вкладають, инші розуміння до них привносять. З маси прикладів я синюся на одному найяскравішому тим саме, що він може такий звичайнісенький, що простішого й не вигадати.

Читачі може пам'ятають, яку вагу в процесі мало те, чи була у Бейліса корова й чи могли, значить, прийшовши по молоко, Чеберяченки бачати у його отих страшних цадків. Здається, проста й кожному відома річ корова, але згадаймо, скільки часу й нервів потрапив суд на те, щоб вияснити, чи була вона у підсудного, та так таки її не дізнався до ладу, як видно стало хоча б з прокурорської промови. Свідок розсказує, що колись давніше корова була, але впала з кручі і обмисла, а потім Бейліс її продав. Невеличкий одтінок, якого надав підкресленому слову свідок-українець, зовсім запаморочив голову сторонам, і починається без кінця допитування та перепитування, як же Бейліс міг продати неживу корову, підозрювання, чи не бреше часом свідок—адже очевидні нісенітні речі розсказує!—підступні питання, забивання багів посвідченням на попередньому слідстві. Уявіть ви собі психологію цієї людини, що не розуміє, чого од неї хочуть, чого до неї притомно причепилися й чому їй віри не дімають. Чи може такий зобезтежений свідок помагати «суду» і чи не візьме суд його найправдивішого посвідчення за одверту брехню та без-

соромну пудрину? Але від таких одтінків у послідневних залежала доля обвинуваченого, на них складалася про його думка, що могла так чи инакше повернути всю справу. Чи ж не сліпучо йшов суд і чи розуміли люде ясно, що вони творили?..

Але не в кращому, як більшість свідків, становищі були й ті, кому належало останнє рішуче слово в процесі—присяжні. Вони мовчки сиділи на своїх кріслах і здавались всім похмурим, мовчущим сфинксом, якого не розгадали й не зрозуміли. Але мені, коли я до їх приглядався, видно було одне: більшість того, що одбувалося у них перед очима, не доходило їм до розуму, до свідомості. Кам'яні, байдужі обличчя і після естичних викриків прокурора, і після саугіських викрутасів з вихилисами Замисловського, і після натхненних, щирих промов оборони.

«Нах брав за серце, бо до болю ясно було, що всі ті промови, на які одгук був в цілому світі, пропадали саме отут, де найбільше треба було, щоб їх розуміли. Слова і злости, і правди однаково пусто перекочувались через голови тих, до кого безпосереднє оберталося—і обличчя були все так само кам'яними та байдужими, і свідче самий тон слів, ніж їхній зміст, розуміли присяжні в чумарках. І уявлялось мені, як би стрепенулися вони, як би ожили обличчя й заговорили, коли б хто їхніми словами й їхньою мовою розсказав їм справу так, щоб жаден одтінок не пропав, щоб не ходили вони спотикаючись і з зав'язаними очима. І коли инді заходили на мене зневіря, то тільки через те, що не було тут розуміння, а значить і певної оцінки тих фактів, що перейшли перед судом. І знов питання—чи свідкою, а не помацки, сліпучо шукали правди ці прості люде? І чи далеко вони були од величезної помилки? І чи

могли вони свідомо одправляти свою велику службу правосуддю?.. Чи можна накладати на них таку вагу величезну?..

Цім разом кінчилося ще досить благополучно. Коли не розумом, то совістю присяжні вгадали де правда, і помилились тільки в другорядній справі. Я певен, що коли б присяжні цілком розуміли були зміст першого питання, то инакше відповіли були б і на його. Але могло й инше статись... Добре, що не сталося, але сама думка про це голосно протестує проти таких експериментів над совістю—проти форм нашого суду, що не забезпечує правди.

Як бачимо, справа Бейліса не була й справою самого Бейліса, ні навіть справою того народу, до якого Бейліс належить. Може несподівано для багатьох стороною в справі виступив і той народ, члени якого сиділи на судейських лавках. Справу правосуддя не можна одправляти напомацки, сліпучо, з зав'язаними очима, не можна долу, честь і життя людське ставити на якусь лотерею, заставляючи суддів одгадувати, де правда, а не підходити до неї цілком свідомо, з ясным розумінням того, що вони одправляють. Останнє може бути тільки тоді, коли суд і народ не ріжними мовами говоритимуть, коли народ розумітиме усе, що робиться на суді до останнього слова, коли акти слідства не затемнятимуть перед ним справи, а висвітлюватимуть її. Суд совісті, суд присяжних—велике діло, але дайте ж змогу присяжним одправляти це велике діло при ясном світлі свідомості, а не доходити правди випадково, самою інтуїцією, з ризиком зробити величезну помилку, за яку дорого заплатитиме невинний. Дайте народові суд і всі инші на його потребу призначені установи на його рідній мові.

Справа Бейліса, аранжована темни-

ми реакційними елементами на славу й розвиток звирячого націоналізму, і цим боком своїм б'є реакцію болочче, б'є той виключний націоналізм, що реальні інтереси конкретного народу на Україні підмінює абстрактцією єдності од мовлянина до фіза. І разом з тим він дає ще одну пересторогу тим людем, що борються з реакцією, але не завжди зможуть на те вибрати найкращі і найдоцільніші способи, іти найпростішою дорогою. Суд над судом у Бейлісовій справі, що відбувався по цілому світі, одногласно засудив реакцію з її бажанням грати на темних інстинктах мас і політично вернуть державу до часів дикого варварства. Але реакція має дві голови, і не слід б'юти по одній, мигувати другу, що приводить до національного пониження не тільки підсудних, а й самих суддів. Суд совісті в цьому разі не зміг і виправдав наді на його всіх прихильників світла, правди й волі. Але не слід перекопувати суддям дорогу до правди, не слід утрудняти й без того важке їхнє діло,—треба полегчити їм і свідкам їхню роботу. А не настане тільки тоді, коли суд у нас і мовою зробіться справді народним, коли впаде в формі чужої мови ота стіна між законом і процесуальними формами та тим народом, якому вони повинні служити. Без цього раз-у-раз ходитимемо напомацки й не гарантовано од того, що колись не розбіємо собі голови, спіткнувшись на якійсь великій запутаній справі. Без цього й двоголова реакція сидітиме на темноті народній, як у міщій фортеці, звідки иншими способами її не виб'єш.

Сергій Сфремов.

